

ШИРО ХАТОРИ

О ПРОВОДЕМАМА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Већ сам више пута до сада излагао своју претпоставку да сваки језик на свету има 'произодне чиниоце' (проводеме). Тако сам и на Међународном конгресу лингвиста одржаном 1977. године на Универзитету у Бечу прочитао рад под насловом *Произодема*,² истакавши у њему неке кључне ставке. У закључку сам рекао следеће:

„Према мојој тези, можемо претпоставити да у јапанском језику не постоји дијалекат без проводема, као што ни на свету нема језика који их нема. У складу са томе, сматрам да би скандинавски језици и језици Јужних Словена који имају висински акценат, као и такзвани 'тонски језици', требало да буду испитани и са овог новог становишта (стр. 776).“

Поменисте језике, међутим, не само да скоро и нисам у прилици да по-сматрам и истражујем већ ми је и прикупљање поуздане литературе о њима на граници могуће. Ипак, на моју молбу у седмом броју овог часописа објављен је одличан рад који је приложила Јадранка Гвозденовић: *Tone and Accent in Standard Serbo-Croatian*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1980, 164 стр.

Овај рад се састоји од увода и следећа четири поглавља:

---

¹ Рад је први пут објављен под насловом *Serbo-Kroatischigo no akzentologo ni tsuite*, у: *Gengo no Kagaku*, No.8(1981): 157-164.

² „The Prosodie“, *Proceedings of the Twelfth International Congress of Linguists, Vienna, August 28-September 2, 1977*, Innsbruck, 1978, 774-776.

1. Prosodic features: some basic considerations
2. The prosodic system of Standard Serbo-Croatian
3. Correlates of accentedness in Standard Serbo-Croatian : a phonetic test
4. A synopsis of Standard Serbo-Croatian phonology

Na poleđnici je privlačena dvostrana mapa koja pokazuje rasprostranjenost srpskohrvatskih dijalekata. Autorica je iz Zagreba, koji se nalazi na području gde se govori kajkavsko-slavonski dijalektom. (Prema podacima na zadnjoj korici, rođena je prvo 7. jula 1947. godine, u istom gradu završila je gimnaziју i posle prve završene godine studija na Katedri za slavistiku Sveučilišta u Zagrebu prešla na Univerzitet u Amsterdamu. Trenutno je na Univerzitetu u Hajdebergu)

U radu se navodi da se standardnom srpskohrvatskom, prema Danichlū i drugima, obično pripisuju sledeća četiri tonски дијалектних акцента ([„distinctive tonal accents“] стр. 10).¹

	ДУГИ	КРАТКИ
УЗЛАЗНИ	ˊ	ˋ
СИЛАЗНИ	˒	ˑ

I Гвозденовић, како наводи у напомени бр. 7 на страници 29. странице (стр. 130), поред ова четири акцента користи и оваке:

- ˋ за кратак неакцентован слог и
- ˒ за дуг постацентован слог.

На страници 18, на почетку другог поглавља, сама ауторка бележи следеће:

„Standard Serbo-Croatian has distinctive long and short rising accents (i. e. ˊ and ˋ) and long and short falling accents (i. e. ˒ and ˑ), and distinctive vowel duration (i. e. long (ˉ) and short (˘) in postaccentual syllable nuclei.“

Ovaj rad nije moguće ovom prilikom detaljno kritički predstaviti zbog njegove bogate i zanimljive sadržajne koja bi od mene zahtevala da važem

¹ Ove oznake su veoma težake za pišanje, pa sam ih ja zamenio na sledeći način.

Osnovni tonи su (ˊ) uzlazni, a dodatni tonи su (˒) silazni. Zatim, tonи koji sadrže (ˊ) jesu dugи (ˊˊ), a tonи koji sadrže (ˋ) jesu kratki (ˋˋ).

² „Standardni srpskohrvatski razlikuje dug и кратак uzlazni акцент, тј. (ˊ) и (ˋ), и дуг и кратак silazni акцент, тј. (˒) и (ˑ), као и јасну дистинкцију у дужини вокала, тј. дуг (ˉ) и кратак (˘), након акцентованог слога“ (прим. прев.).

znansta mnogo toga. Ipak, moja naučna savest se ne protivi tome da napišem kako verujem da je ovo sigurno jedno od bitnijih dela za proučavanje srpsko-hrvatskog akcenta.

Iako je to možda u suprotnosti sa namerama autorke, ovaj rad mi je veoma koristan jer se uz његову помоћ прилично јасно схвата да се моја 'теорија о прозодемима' уклапа и у српскохрватски језик.

У наставку горе изнесеног ауторка бележи:

„The basic unit of prosody in Standard Serbo-Croatian is the prosodic word. It consists of a morphological word with enclitics following it, if any, in all cases, and proclitics preceding it unless there is contrastive usage.”¹

Другим речима, ако је овај навод тачан, мојим прозодемима су надређене ауторскине прозодијске речи („prosodic word“), где, претпоставља се, оне пречине један део фонолошког облика („phonological shape“) прозодијске речи.

У другом поглављу износи се за мене драгоцени историјски преглед прouчавања српскохрватског акцента. Представљене су теорије редом, почев од аутора Л. Мазанца (1876) од пре око сто година, и то: Љ. Ковачевића (1879), О. Брока (1911), С. Нишића (1911), А. Белића (1908), Г. Л. Трагера (1940), К. Т. Хоца (1958), Ч. Е. Баццела (1963), Ђ. Костића (1949/50).

Затим се закључује да ови досадашњи покушаји да се српскохрватски акценат анализира на основу експираторног нагласка нису били успешни (стр. 23).

У то, јасно је показало да су недовољне чак и теорије два великана, Н. С. Трубецког (1939, 1958) и Р. Јакобсона (1931, 1949, 1963, 1965), као и теорија П. Ниша (1965), заснована на експерименталним резултатима истраживања Лексисе-Ниш (1963). Верујем да све ово лепо илуструје колико су бременита проблематна експериментална истраживања това или нагласка. Затим, критикујући дела Е. В. Брауна и Џ. Д. Мезолија (1965), П. Гарда (1966) и М. Хола (1977), долази до следећег закључка:

„In my opinion, it would suffice to mark the prosodic word boundaries and the distinctively [± rising] syllable in a prosodic word (i.e. a word comprising adjoining proclitics and enclitics). Within a prosodic word, the [+ rising] syllable, if any, has the accent. If there is no [+ rising] syllable, then the first, [- rising], syllable is accented (str. 28).”²

¹ „Основна јединица прозодије стандардног српскохрватског језика јесте прозодијска реч. Она се увек састоји од морфолошке речи са пратећим енклитикама, уколико их има, и од проклитика које јој претходе, сем у случају контрастивне употребе“ (прим. прев.).

² „По мом мишљењу, довољно би било означити границе прозодијске речи и дистинктивне [± уздишне] слогаове у њој (тј. речи која укључује пратеће проклитике

Iako je ovo istraživanje prilično odmaklo, kao što ћu nadalje izložiti, smatram da je ipak moguće jedno još bolje fonološko tumačenje.

U 2.5. je detaljno predstavljeno eksperimentalno istraživanje П. Вајфа и И. Лехтеле, што је такође драгоцено.

U 2.6. је реч о подели стандардног српскохрватског језика на два дела: југозападни-западни део и северноисточни део. На основу позивања просторне дистрибуције акцента у јапнском језику брину сам да није и у српскохрватском језику ситуација завршена на сличан начин, али је сада јасно да међу овим дијалектима, по свему судећи, не постоји толика разлика у фонемима.

U 2.7. је представљен експериментални резултат Е. Т. Парсела (1973), у 2.8. истраживање перцепције од П. Редера (1968), а у 2.9. се још детаљније обрађује перцепција тона.

U трећем поглављу (стр. 57–97), као што му наслов каже, до крајњих граница испитно се испитује шта објективно одговара неакцентованости („*accentedness*“) у српскохрватском језику (то је концепт близак нашем термину *прозодема*), што је, коначно, још више учврстало моје давно уверење да ова врста експеримената собом носе читав низ тешких проблема.⁷

И у случају јапанског акцента, истраживања су до данашњих резултата напредовала јер су полагала од субјективног и објективног посматрања прозодема у издвојеним изговореним примерима, чиме је постало јасно колики допринос у разрешењу праве природе прозодема дају испитивања фонемских трансформација у оквиру реченице, али ако би се започели машински експерименти на примерима који се појављују само у (дугим) реченицама, суверели бисмо се са бројним проблемима, због којих би се пуно и труда и новца потрошило.

Посебно се истиче да је у случају када је истраживач странац неопходан пажљив однос према језичкој свести изворних говорника. У случају да постоји системска опозиција међу прозодемама, потребно је проверити језичку свест изворних говорника о међусобно јасној разлици за сваку евентуалну прозодему. Највероватније је да је посматрање фонема страног језика које је изводио Е. Д. Полванов тако илустративно прецизно управо због тога што је он био јако пажљив у вези са овим. Ја сам у часопису *Gedden Gengo* (месечник *Jenak, ind. Tansuwan noten*), књ. 7, бр. 2 (фебруар 1978. год.) на страни 82, написао следеће:

и ексцитиве). У оквиру прозодеме речи слог обележен са [+ узлазни] уколико постоји, носи акценат. Уколико такав [+ узлазни] слог не постоји, онда је акцентован први [- узлазни] слог“ (прим. прев.).

⁷ В. мој текст „Испитивање гласова у језику уз помоћ слуха и експеримент уз помоћ машине“, *Медицински филозофски*, књ. 16, бр. 1, фебруар 1975, стр. 160 и др.

све примере уједињено представили као једну пронадијску реч, дошли бисмо до следећег: У косни заградама // дата је моја фонемска транскрипција.

rāra = /rāra/
 rāra = /rāra/
 rāra = /raira/
 rāru = /rairu/
 parābola = /parābola/
 ra rāme = /rarāme/
 ra rānije = /rarānije/
 ra rādi = /rarādi/
 ra rādi = /rarādi/
 ra ramēna = /rarāmēna/

Међутим, уколико постоји правило које каже да 'високо акценатско језгро (°) не долази после трећег слога, а ниско (°₁) после другог слога' – на основу горенаведених примера дало би се помислити да је тако – у том случају би се горенаведени примери могли представити као у табели А, а затим, ако означимо високо језгро (°), а оставимо без ознаке оно ниско (°₁), добијемо табелу Б. У табели Б, уместо знака /°/, може се користити знак /' /.

ТАБЕЛА А

ТАБЕЛА Б

rāra =	/rāra/	/rara/
rāra =	/rāra/	/rāra/
rāra =	/raira/	/raara/
rāru =	/rairu/	/rairru/
parābola =	/parābola/	/parābola/
ra rāme =	/ra-rāme/	/ra-rāme/
ra rānije =	/ra-rānije/	/ra-rānije/
ra rādi =	/ra-rādi/	/ra-rādi/
ra rādi =	/ra-rādi/	/ra-rādi/
ra ramēna =	/ra-rāmēna/	/ra-rāmēna/

На основу наведених података, закључујемо да је пронадема у датом језику повезана са мерима и слоговима. Затим, добија се да постоје немаркиране и маркиране пронадеме, од којих су ове друге на првом или другом слогу.